

ГБОУ Республиканский Бурятский Национальный лицей-интернат № 1

УТВЕРЖДАЮ:

Директор школы

«__» _____ г.

СОГЛАСОВАНО:

Зам.директора по УВР

_____ г.
[Handwritten signature]

РАССМОТРЕНО:

на заседании МО

_____ г.
[Handwritten signature]
[Handwritten date]

Рабочая программа

Лубсанова Ц.В, высшая

Предмет: буряад хэлэн
Класс: 7

Рассмотрено на заседании
педагогического совета
протокол № от
[Handwritten date] августа _ 2021 г.

1.Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Нуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа дээрэ үндэһэлэгдэнэ. Буряад дунда нургуулида түрэлхи литература нуралсалай предмет болгогдожо, үзэгдэжэ байдаг гэшэ. Энэ программа мүнөө үсын ФГОС баримталан, 5-дахи классай «Бэлиг» хэблэлээр гараһан Б.Гомбоев, Б.Будаин, С.Будаинай зохёонон «Буряад хэлэн» гэһэн номдо таарууланхай.

Программын шухала зорилгонь хадаа:

1. Нурагшадай түрэлхи хэлэ үзэлгэ хадаа оршон тойронхи байдалые ойлгоходонь, мүн ород хэлэ болон бэшэшье предметүүдые үзэхэ хэрэгтэнь ехэ туһа хүргэдэг. Гадна нурагшадые болбосоруулха, хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ туһалха арга боломжотой. Ушар тиимэһээ түрэлхи хэлэнэй үүргые саашань улам дээшэлүүлхэ, энэ предмет заалгые, хэшээл бүхэнэй үрэ дүнгые һайжаруулха шухала.
2. Багшын шухала зорилгонуудай нэгэниинь хадаа нурагшадые алдуугүйгөөр, зүбөөр бэшүүлжэ нургаха болоно. Бэшэгэй дүримүүдые, сэглэлтын тэмдэгүүдые үзэхэдөө, нурагшад зүбөөр ойлгоод, тэдээнээ алдуугүйгөөр хэрэглэжэ нураха ёһотой.
3. Түрэлхи хэлые литературатайнь нягта холбоотойгоор зааха хэрэгтэй. Тиихэдээ литературын хэшээлдэ үзэһэн уран зохёолой хэлэ, найруулга, холбоо үгэнүүд, оньһон болон хошоо үгэнүүд, зэргэсүүлгэнүүд, зохид мэдүүлэлнүүд, богонихон текстнүүд гэхэ мэтые буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ үргэнөөр хэрэглэхэ шухала.
4. Түрэлхи хэлэ, литературын хэшээлнүүдтэ хэлэлгэ хүгжөөлгэ хараалагданхай. Тиимэһээ изложени болон сочинени бэшэлгэ, хөөрөжэ нургалга гэхэ мэтэ хүдэлмэринүүд дүүргэгдэхэ ёһотой.
5. Буряад хэлэ үзэлгэ бэшэ предметүүдые үзэлгэтэй нягта холбоотой. Жэшээлхэдэ, буряад хэлэндэ түшэглэн, ород хэлэнэй олон ойлгосонуудые нурагшадта ойлгуулжа, хоёрдохы хэлэндэнь нургаха зэргэтэй.
6. Ургажа ябаа үетэндэ эрдэм болбосоролой үндэһэ нууриие гүнзэгыгөөр ба бата бэхээр үгэхэ, тэдэниие ажал дээрэ хэрэглэхэ, дадал шадабаритай болгохо, хүгжэлтын юрэнхы үзэл бодолтойгоор хүмүүжүүлхэ.

• **Нуралсаалай буряад хэлт гүйцэтгэл судлалын тухай личностно, метапредметно болон предметно дүнүүд**

Мүнөө үеын Федеральна нуралсаалай стандартын ёһоор буряад хэлээр үхибүүд **нимэ личностно дүнүүдыг** харуудха ёһотой:

1. Нурагшад түрэлхи хэлт нулалан үзэхэдөө, буряад хэлэнэйнтэ баялинтай түнзгын өөр танилсаха, найнаар хэлэдэг, уншадэг, бэнгэдэг болохоһоо гадна, буряад арадайнгаа ажабайдал, түүхэ, заншад, ван абари үзэжэ байгаа зохёолнууд дээрэ үндэһэдэг, найнаар ойлгохо, ухаан сэдхэхэдэг нэнгэхэ;
2. Нурагшад түрэл хэлэнэйнтэ сэнгэйнь ойлгохо, хүндлэхэ, түрэл хэлээрээ омогорхохо ёһотой;
3. Үндэһэн соёлойнгоо гол хубинь болохо түрэл хэлэндэ тахтайгаар, наринаар хандахыг оролдохо, тордиһогүй дугаржа нураха, бэнгэмэл ба холбоо хэлэлгэдэ жэл бүхэндэ үгынгөө сан баяжуудха нухала.

Буряад хэлээр нурагшадай метапредметно дүнүүдын нимэ байха жэнгэй:

1. Хэлэлгын ажаябуулгын ямаринь тухэлөөр хаанань хэлгээ хэрэглэжэ шадаха;
2. Интернетһээ гү, али бэнгэнь материалһаа мэдэнуудыг сугтуулан бүридхэжэ шадаха;
3. Элдэб толинуудыг, номуудыг хэрэглэжэ шадаха;
4. Ойлгоһон материалаарки бэнгэмэнь, сэнгэнь харюусажэ шадаха;
5. Багахан элдхэнүүдыг бэлдэгд, нүхэдэйнтэ урла хэрэглэжэ шадаха;
6. Ианаһанаа сэнгээрнь, бэнгэмэлгэрнь тамжуудха;

Нурагшадай предметно дүнүүдын нимэ байха ёһотой:

1. Хэлэн тухай бүхэли мэдсэгэй болохо;
2. Гуманитарна эрдэмүүд соо буряад хэлэнэй олоһон нуури;
3. Лингвистикын үндэһэ нууриг үзэһинь;
4. Уран хурса үгэнүүдыг, тогтомог холбуудануудыг хэрэглэжэ, хэлгээ хурса болгохо, хэлэнэй орфографическа, лексическа, грамматическа, сэнгэлгын дүримүүдыг мэдэхэ;
5. Энциклопедическо зохёолоор гү, али түрэнэй таарамжатай хэлгэсэрнь түсэб табиха, өөрынгөө дураар шэлгэжэ уншаһан зохёол тухайнш өөрынгөө мүн банамжаяа хэлэхэ, хөөрхэ.

2. Нуралсалай-тематическа түсэб

№	Үзэхэ программна материал	Саг
1.	5-6 классуудта үзэһэнөө дабталга.	4
2.	Үйлэ үгэ.	30
3.	Туһалагша хэлэлгын хубинууд. Дахуул үгэ.	3
4.	Холболто.	4
5.	Зүйр үгэ.	3
6.	Тусхай хэлэлгын хуби. Аянгалһан үгэ.	3
7.	Жэлэй һуулдэ дабталга.	4
8.	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ.	10

3. Программын байгуулга ба удха

Оролто хэшээл (1 час)

Дабталга (4 час)

Юумэнэй нэрын морфологическа шанар шэнжэнүүд. Юумэнэй ба түлөөнэй нэрэнүүдэй нюурта, өөртэ хамаадал. Шанарта ба харилсаата тэмдэгэй нэрэнүүдэй илгаа. Тоогой нэрэнүүдые хэлэлгэдэе хэрэглэлгэ. Дайбар үгэнүүдэй үйлэ, шанар тодорхойлолго. Тэдэниие мэдүүлэл соо хэрэглэлгэ.

Шалгалтын диктант (2 час)

Үйлэ үгэ (30 час)

Эхин классудта үйлэ үгэ тухай үзэһэнөө дабталга. Үйлэ үгын удха. Тэрэнэй морфологическа шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Үйлэ үгы мэдүүлэлэй хэлэгшэ болгон хэрэглэлгэ. Үйлэ үгын нуури. Үйлэ үгын түхэлнүүд. Үйлэ үгын нюурта зүйр үгэнүүдые абалга. Үйлэ үгын бии бололго. Причастинуудай зохилдол, хамаадал. Причасти ба деепричастинуудай үүргэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэринүүд (6 час).

Зүйр үгэ (3 час)

Зүйр үгэнүүд тухай ойлгосо. Илгарал. Суг ба амяараа бэшэгдэдэг зүйр үгэнүүд. Ньюрай зүйр үгэнүүд. Хэрэглэлгэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час).

Дахуул үгэ (3 час)

Туһалагша хэлэлгын хубинууд тухай юрэнхы ойлгосо. Дахуул үгэнүүд тухай ойлгосо. Бии бололго.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час)

Холболто (4 час)

Холболто тухай ойлгосо. Юрын ба бүридэмэл холболтонууд. Ниилэлдүүлһэн ба дахалдуулһан холболтонууд тухай ойлгосо. Хэрэглэлгэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час).

Аянгалһан үгэ (3 час)

Аянгалһан үгэнүүдэй удха, үүргэ. Абья дуураһан үгэнүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд, хоолойн аялгаар илгалга. Хэрэглэлгэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час)

Жэл соо үзэһэнөө бүридхэл (4 час)

10	Практическа хүдэлмэри.		1 час	810	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Дидактическа материалнууды хэрэглэн, бэс даагаад дүүргэхэ. «Буриад хэлээр тестнууд».
11-12	Мэдүүлхэн түхэл.		2 час	810 1010	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Ц-Д. Дамдинжапов «Юрын буриад эхэ» упр 113, бодомжолго хэхэ. Упр 117-118. дүүргэхэ. Номоор хүдэлмэри.
13	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.	1 час	1 час	1510	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри. Упр 132 «На льдине», «Друзья». Оршуулга.
14-16	Хандаһан түхэл.		3 час	1910 2210 2210	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 136 (2) һургаал заабаринууды бэшэхэ. Упр 137-140. Упр 144 оршуулга хэхэ.
17	Шалгалтын хүдэлмэри.		1 час	2210		Шалгалтын хүдэлмэри.
18	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Четвертийн дүн.		1 час	2410	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Четвертийн дүн гаргалга.

Буриад хэлэн., 7 класс, Четверть. 14 час.

№	Грамматика ба бэшгэй дуримөөр үзэхэ материал	Разделэ эр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	һурагшадай бэс дааһан хүдэлмэри
1	Х.х.х. Зохёолго бэшэлгэ. «Минии намарай амаралта».		1 час	511	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Сүлөө хөөрэлдөөн. Зохёолго бэшэлгэ.
2	Хандаһан түхэл. Дабгалга-бэхижүүлгэ.		1 час	411	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Упр 152. 71 н. «Нагаса аба, эжы» гэгэн проект бэелүүлхэ.
3-4	Причастна түхэл.		2 час	111 1211	«Буриад хэлэн» гэгэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 159 «Шагай наадан» уншаха, грамматическа даабаринууды дүүргэхэ. Упр 170. «Сар тууһан сартуулнууд» уншаад, уг гарбалайнгаа домог найруулан бэшэхэ.
5	Бэхижүүлгын хүдэлмэри.		1 час	1411	«Буриад хэлэн» гэгэн	Бэхижүүлгын хүдэлмэри.

5	Бэхижүүлгын хэсгээл.		1 час	28.01	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ. Дидактическа материалнуудыг хэрэглэн, бээ даагаад дүүргэхэ. «Буриад хэлээр текстүүд».
6-7	Деепричастна түхэл.		2 час	30.01	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри (95 н.). Упр 206 (1 хэбэг шөлөжэ, даабари хэхэ.) Упр 219 «Гэмээн» 103 н. 2. Упр 221 оршуулга.
8	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		1 час	06.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри.
9-10	Причастна болон деепричастна түхэлнүүдэй үүргэ.		2 час	11.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри. Упр 229 «Буриад заншалаа» үгүүлэл дүүргэхэ. Д. Улытуев «Бороохон» уран уншалга. Аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ упр 237...
11	Бэхижүүлгэ-тобшолол.		1 час	15.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ-тобшолол.
12-13	Тухалагша хэлэлгын хубинууд. Зүйр үгэ. Зүйр үгэнүүдэй удхаараа илгарал.	3 час	2 час	00.02 15.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Номоор хүдэлмэри: упр 250-255; Ц. Цыреторон «Ханза» уншаха, творческо проект дүүргэхэ.
14	Практическа хүдэлмэри.		1 час	24.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Практическа хүдэлмэри.
15	Дахуул үгэ. Дахуул үгэнүүдэй удха шанар.	3 час	1 час	04.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Упражненинүүдыг дүүргэлгэ: 269-271.
16	Дахуул үгэнүүдэй илгарал.		1 час	06.02	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 275. 134 н. Упр 284. 137 н. (холб. оршуулаад, мэд.зохёохо.)
17	Бэхижүүлгэ-тобшолол.		1 час	11.3	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ. Упр 291 «Бэлэрын халуун аршаан тухай домог». Шалгалтын асуудалнууд (141 н.)

7	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		1 час	22.04		Упр 312 «На берегу Байкала...» оршуулга.
8	Тусхай хэлэлгын хубинууд. Аянгалхан үгэнүүд.	3 час	1 час	24.04	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри. Упр: 317-321. 156 н.
9	Абья дуураанан үгэнүүд.		1 час	29.04	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 324-325. Л. Тапхаев «Голой эрьедэ зундаа...»
10	Сэглэлгэ.		1 час	07.05	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри. Ц. Номтоев «Дэгэлэй тобшонууд», «Буриад хэлээр тестнүүд».
11	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		1 час	06.05		Творческо хүдэлмэри. Оршуулга «Шёл по дороге...» упр 348, 171 н. толи хэрэглэлгэ.
12-14	Жэл соо үзэхэнөө дабталга.	3 час	3 час	06.05 18.05 15.05	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Жэл соо үзэхэнөө дабталга. Бэхижүүлгэ-тобшолол. . Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бээ даагаад дүүргэхэ. «Буриад хэлээр тестнүүд».
15	Шалгалтын хүдэлмэри.	1 час	1 час	06.05		Шалгалтын хүдэлмэри.
16	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Нурагалсай жэлэй дүн гаргалга.	1 час	1 час	22.05	«Буриад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Бээ даагаад хэхэ хүдэлмэри дүүргэхэ. Дабталга-бэхижүүлгэ. Нурагалсай жэлэй дүн гаргалга.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: хурагшадай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, ханал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Хуралсалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэрийн дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлхээ гадуур хүдэлмэри

Буряад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класшаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэрээр баяжуулдаг. Буряад хэлээр хэшээлхээ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурснууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мүрысөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зорюулхан Баярай үдэрнүүд, буряад хэлэнэй танхим байгуулга; буряад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта хайндэрнүүдтэ зорюулагдахан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

ЬУРАГШАДАЙ МЭДЭСЭ, ШАДАБАРИ, ДАДАЛ СЭГНЭХЭ ХЭМ

Хурагшадай аман харюу сэгнэлгэ

Грамматикаар хурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр хурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байһыень элирүүлнэ.

Хурагшын аман харюу удаа дараалан хубариһан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда хурагша иимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

- түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;
- түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;
- түлөөнэй нэрын илгаае (нюурай, зааһан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Хурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгьгөөр ойлгон абаһыень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ хурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкци хэлгэхэ шадабаритай байһанаа харуулна.

Хурагшадай мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ тухатай. Шүүлбэри хурагшадай хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Хурагшадай аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

- харюунь зүб, дүүрэн гү;
- үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;
- үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;
- мэдүүлэл хайнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;
- хурагшын зохёоһон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой хайнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойлго үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрынгөө зохёоһон жэшээ харуулжа, материалай удаа дараа алдангүй, литературна хэлээр, эли тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын харюу «5» гэһэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1–2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдэ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань;

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, ханал бодолойнгоо бээ даангиие харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран хайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зохёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал хурагшын хайн мэдэһэн, ханал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатыйгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагые харуулһан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэһэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-һаа дээшэ бэшэ алдуутай байһан зохёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, хурагшын схематична харюу үгэһэн, үгышые һаа фактическа материал найруулхадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али зохёолгодоо удаа дарааень эбдэһэн, 3–4 найруулалай алдуу хэһэн, 6-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-һаа дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан зохёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ хурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхэгүй байһанаа харуулһан, 5–6-һаа дээшэ найруулалай алдуутай байһан, «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилтэһээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-һаа дээшэ алдуутай байһан зохёолгодо табиha.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст хургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

5-дахи класста найруулга бэшүүлхэдээ, багашаг хөөрөө гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэдэг. Найруулгын текстын удха ойлгосотой бэшэгдэһэн, авторы тайлбарилгатай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл элээр харуулагдаһан байха ёһотой.

5–6-дахи классуудта бэшүүлхэ текстнүүд адлирхуу байхадаа болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглаһан уран зохёолой хэһэг үгэхэдэ болохо. Хэһэг гол түлэб юрэ хөөрэһэн байха зэргэтэй.

7-дохи класста диалог ба шүүмжэлэн бодомжолгын зүйлөөр орёошог болгогдоһон характеристикэ, зураглагдаһан хэһэг зохёолһоо үгтэхэ.

Найруулга бэшэхэ текстын хэмжээ:

5 класста – 90–100 үгэ;

6 класста – 100–130 үгэ;

7 класста – 140–170 үгэ;

8 класста – 180–200 үгэ;

9 класста – 210–230 үгэ.

Тестнүүд
Хэлэлгын хубинууд

Даабари:

- а) Зурагдахан үгэнүүд ямар хэлэлгын хубинууд бэ?
- б) Тус хэлэлгын хубинууд ямар мэдүүлэлэй гэшүүд болоноб?

В-1. Хэбтэһэн хүн хээли алдаха, ябаһан хүн яһа зууха. Түрүүлэгшэ мориншни энэл даа. Гар дээрэнь аягатай сай ууралтана. Ахамни үглөөдэр ерэжэ магад. Тэрэ ерэгшэ хүн минии нүхэр. Таа, иихэдээ яадаг юм?

В-2. Ябаха нохойе ябахагүй нохой хаатуулба. Бидэ харгыгаар ерээбди. Манай нютаг харгыгаар хайн. Тэжээһэн буруу тэргэ эбдэбэ. Хото ябаха болзорнай үглөөдэр. Энэ тэрэ арьяатаниие тэһэ биса мүргэдэг, тэнсэлгүйхэн хүсэтэй Тэхэ бабана гээшэб.

В-3. Эрхые хуранхаар, бэрхые хура. Хэлэнэй ута толгой орёохо, хормойн ута хүл орёохо. Хүн болохо багаһаа, хүлэг болохо унаганһаа. Тэрэ басаган манай. Эрын хайн гэрэйнгээ газаа, эхэнэрэй хайн гэрэйнгээ досоо. Шамайгаа ерүүлхэбди.

В-4. Урданай зоной үхибүүдээ багаһаань хойшо али бүхы юумэндэ хургадагынь яхашье аргагүй зүб. Суглаанай һүүлдэ кино харуулба. Үхибүүд миисгэйн һүүлдэ саарһа уяжа наадаба. Эдэ модонуудай сэхэнүүдыень отолоё. Өөрынгөө мууе үхэтэрөө мэдэхэгүй, хүнэй мууе уулзаһаар мэдэхэ. Үгэ, үрөөһэнииньэндэ хорхойжо хэбтэнэбши?

Обородууд

Даабари:

1. Мэдүүлэлэй сэглэлтын тэмдэг табяад, тайлбариллагты.
2. Мэдүүлэл соо байһан обородуудай дахуулагша, үйлэдэгшыень ологты.
3. Причастна оборот юрын гү, али бээе дааһан гү гэжэ элирүүлэгты. Юундэ?
4. Деепричастна оборот юрын гү, али бээе дааһан гү гэжэ элирүүлэгты. Юундэ?
5. Обородууд мэдүүлэл соо ямар гэшүүн болоноб гэжэ асуудал табяад тодоруулагты.
6. Мэдүүлэлэй гэшүүдээр шүүлбэри хэгты.

В-1. Урин дулаан эхилжэ, наруули нэмэри газарта түрүүшын ургы сэсэг халбараад, һонин хоншуухан үнэр хамар өөдэ хангалтана. Манай буряад зоной дунда эрын гурбан наадан бүри эртэ урда саһаа эхилээд, мүнөө болотор аргагүй ехээр дэлгэрһэн юм.

В-2. Урин дулаан хабарай сагай ерэхэдэ, үнэр дэлгэр тала дайдамнай хэргэн, үнгын сэсэгүүдээр халбаран долгилжо, хүбшэ тайгамнай ногоорон, хүхы шубуунай дуугаар ханхинан зэдэлдэг. Радна өөрөө мэдэнгүй, зуруулаа үбэртэлжэрхёод, ажалша хүнэй абьяасаар хорёогой хургааг абажа, шамарһан оройень заһажа эхилбэ.

БУРЯАД ХЭЛЭЭР ЁУРАГШАДАЙ МЭДЭСЭ, ШАДАБАРИ, ДАДАЛ СЭГНЭХЭ ЭРИЛТЭНҮҮД.

1. Нурагшадай аман харюунуудыг сэгнэлтэ

Грамматикаар нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргуудай нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр нурагшыш аман харюу холбоо удхатай мэдэсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэгыень, ойлгологыень элирүүлнэ.

Нурагшын аман харюу удаа дараалан нубариһан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрэнүүдэй удха, шанар, илгаа тухай асуудалда нурагша иимэрхүүгээр харюусаха болоно: а) түлөөнэй нэрэ тодорхойлохо; б) түлөөнэй нэрэнүүд юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгыг түлөөлдэг гэжэ жэшээнүүд дээрэ харуулха; в) түлөөнэй нэрэнүүдэй разрядуудыг (нюурай, зааһан, асууһан г.м.) тоолохо.

Нурагшын хөөржэ дүүргэхэдэ, материалаа хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр тэрэнэй ойлгон абаһыг багша асуудалаар элирүүлхэ ёһотой. Эндэ нурагшад үгэнүүдэй удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэнүүдтэ түрэл үгэнүүдыг тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо байһанаа, үгэнүүдыг, байгуулгануудыг, мүн тэрэл һанал бодол харуулан нүгөө үгэнүүдээр ба байгуулгануудаар хэлгэхэ шадабаритайгаа харуулха ёһотой.

Нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ тухатай. Шүүлбэри нурагшадай хэлэлтэ хүгжөөхэдэ ехэ үүргэтэй. мүн тэдэнэй грамматикын дүримүүдыг ойлгоходо, туха боложо үгэдэг.

Нурагшадай аман харюу сэгнэхэдэ, иимэнүүд юумэнүүдтэ анхаралаа хандуулха: а) харюуны зүб гү, дүүрэн гү; б) үзэһэн материалаа хэды шэнээн ойлгооб; в) үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусанаб; г) мэдүүлэлнүүдыг һайнаар зохёожо, мэдүүлэлнүүд соо сэглэлтын тэмдэгүүдыг зүбөөр табижа, үгэнүүдыг алдуугүйгөөр бэшэжэ, грамматическа шүүлбэри зүбөөр хэжэ шадана гү; д) нурагшын өөрын зохёоһон мэдүүлэлнүүдэй найруулга зүбтү.

Аман харюунуудыг сэгнэхэдэ, иимэ эрилтэнүүдыг баримталха:

“5” сэгнэлтэ, хэрбээ нурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой һайнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосонуудта зүб тодорхойлогонуудыг үгэжэ, һанамжяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрынгөө зохёоһон жэшээнүүдыг харуулжа, материалайнгаа удаа дараа алдангүй, литературна хэлээр, али тодоор дамжуулжа шадаха байхадань табиха.

“4” сэгнэлтэ, хэрбээ нурагшын харюу “5” сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэнүүдыг хангамаар аад, зүгөөр 1—2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнэ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдэ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань табиха.

“3” сэгнэлтэ, хэрбээ нурагшын темын гол зүйлнүүдээр мэдэхэ ба ойлгохо байһанаа харуулан, теэд материалаа хүсэд дүүрэн бэшээр найруулан, ойлгосонуудай, тодорхойлгодо гү, али дүримүүдэй найруулгада тодо бэшэ зүйлнүүдыг гаргаһан, һанамжануудаа үндэһэ баримтатай болгожо ба өөрынгөө жэшээнүүдыг үгэжэ шадаагүй, материалаа удаа дараагүйгөөр найруулан, хэлэнэй талаар алдуунуудыг гаргаһан байхадань табиха.

“2” сэгнэлтэ, хэрбээ нурагша үзэһэн материалайнгаа ехэнхи хубие мэдэхгүй, тодорхойлогонуудай ба дүримүүдэй найруулгада удхыень хазагайруулан, материалаа ойлгожо ядангаар, гуримгүйгөөр найруулан байхадань табиха.

“1” сэгнэлтэ, хэрбээ класстаа шудалан үзэжэ байһан материалаа нурагшын оройдоо мэдэхгүй гү, али ойлгохогүй байһанаа харуулхадань табиха.

Хангалтатай сэгнэлтэ (“5”, “4”, “3”) нэгэ доро үгтэһэн харюугай түлөө (нурагшын бэлэдхэл шалгалгада тусхай саг үгтэһэн байхадань) табигдахаһаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли урогой турша соо нурагшын үгтэһэн хэдэн багашаг харюунуудай түлөө хамтаруулан табигдаха.

II. Диктант сэгнэлгэ

хурагшадые бэшгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулгадэ, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгүүдэй нэгэниинь диктант болоно. Диктант хурагшадай анхарал дээшэлүүлдэг. Ханал бодоныен зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дадал дүршэлтэй болгодог.

Диктантын аша туһань хоёр зүйлһөө дулдыдана: а) бэшүүлхэ текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабариһаа.

Диктантын текст иимэ байха ёһотой:

1. Текст соохи мэдүүлэлнүүд дүүрэн удхатай байха. Шадаал хаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгэнүүдэй удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.

2. Диктантын текст литературна хэлэн дээрэ зохёогдохон байха зэргэтэй.

3. Диктант хурагшадай үзэһэн дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүримүүд орохо ёһогүй. Багша бэшүүлхэ байгаа диктантынгаа текст найнаар, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таараһан, хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой. Диктант бэшүүлхэ текстын хэмжээн:

V класста—70—80 үгэтэй.

VI класста—80—90 үгэтэй.

VII класста—90—100 үгэтэй.

VIII класста—100—110 үгэтэй.

IX класста—120—130 үгэтэй байха.

Ажлалта: хэрбээ диктантын хүүлдэ грамматическа даабари үгтэһэн байгаа хаа, диктантын хэмжээн 10-аад үгэнүүдээр үсөөн байха.

Шалгалтын словарна диктант хүшэрөөр бэшэгдэдэг үгэнүүдые хурагшадай зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг.

Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо иимэ байха:

V класста—10—15, VI класста—15—20,

VII класста—20—25, VIII класста—25—30,

IX класста—30—35 үгэ.

Шалгалтын словарна диктант сэгнэхэдээ, иимэнүүд сэгнэлтэ табиха:

“5” сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө табиха.

“4” сэгнэлтэ 1—2 алдуутай диктантын түлөө табиха.

“3” сэгнэлтэ 3—4 алдуутай диктантын түлөө табиха.

“2” сэгнэлтэ 7 алдуутай диктантын түлөө табиха.

“1” сэгнэлтэ олон алдуутай диктантын түлөө табиха.

Ямар нэгэн темые хурагшадай ямараар ойлгоһые, тэдэнэй мэдэсые шалгахын тула диктант бэшүүлэгдэдэг. Тиихэдээ тэрэ үзэһэн темээрээ бэшгэй дүрим, сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр хэрэглэдэг болоһыень шалгадаг. Мүн тиихэдэ үни үзэһэн дүримүүдээ хэр зэргээр хэрэглэдэгыень шалгалсадаг.

Дүн гаргалгын диктантнууд четвэртиин болон жэлэй хүүлдэ үнгэргэгдэдэг. Тиихэдээ хурагшадай мэдэсые бүхы үзэһэн темээрнь шалгадаг.

Шалгалтын диктантнууд. Текстнүүдые бэлдэхэдээ, тэдээн соонь хурагшадай үзэһэн темээр 2—3-һаа доошо бэшэ бэшгэй дүрим болон сэглэлтын тэмдэгүүд байха зэргэтэй. Урид үзэһэн бэшгэй дүримүүд ба сэглэлтын тэмдэгүүдһээ гол шухалыень оруулха. Тиихэдэ 1—3 ондо ондоо янзын дүримүүдые оруулалсаха.

Бүхы дээрээ бэшгэй дүримүүдээр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр класс класста эдээнһээ олон бэшэ байха:

V класста—бэшгэй дүрим 5—7 янзын ба 2—3 сэглэлтын тэмдэгүүд, VI класста—бэшгэй дүрим 8—9 янзын ба 3—4 сэглэлтын тэмдэгүүд, VII класста—10—12 янзын бэшгэй дүримүүд ба 4—5 сэглэлтын тэмдэгүүд, VIII класста—12—15 янзын бэшгэй дүримүүд ба 10 сэглэлтын тэмдэгүүд, IX класста—16—20 бэшгэй дүримүүд ба 15 сэглэлтын тэмдэгүүд.

Шалгалтын диктантын текстдэ бэшгэй дүримүүд оруулагдахадаа, 2—3 хэшээлдэ хүсэд бэхижүүлэгдэһэн байха зэргэтэй.

Манай буряад хэлэндэ тодо бэшэ түргэн аялгантай үгэнүүдые зүбөөр бэшэхэнь хүшэр байдаг. Тиимэһээ V класста тодо бэшэ аялгантай 5 үгэ, VI—VII класста—7-һоо олон бэшэ, VIII — IX—10-һаа олон бэшэ үгэнүүд оруулагдаха зэргэтэй.

Нэгэдэхи четвертин дүүрэтэр (V класста түрүүшын хахад жэлэй дүүрэтэр), урда класста бэшүүлэгдэдэг текстын үгэнүүдэй тоо баримталагдаха ёһотой.

Диктант шалгахандаа, алдуунуудые заһабашье, иимэнүүд бэшэгэй дүримүүдые болон сэглэлтын тэмдэгүүдые тоолохогүй:

- 1) Үгэнүүдые нүүлгэ;
- 2) Нургуулин программада оруулагдаагүй дүрим;
- 3) Үзэгдөөгүй дүрим.

Диктантые сэгнэхэдэ, нургуулин программада оруулагдаагүй дүримдэ, үшөө үзэжэ эхилээдүй байһан дүримдэ, тусгаар бэлэхэлэй хүдэлмэри ябуулагдаагүй текст соо ороһон шалгагдахагүй дүримтэй үгэнүүдтэ, авторы өөрынхээрэ табиһан сэглэлтэдэ гаргаһан бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтээр алдуунуудые заһабашье, алдууда тоолонгүй орхихо.

Үгын абяануудые хазагайруулаһан бэшэлгэтэй үгэнүүдые, жэшээхэдэ, хазар (газар гэхын орондо), харнаха (харбаха гэхын орондо), үтэр (үдэр гэхын орондо) г.м. бэшэһэн байгаа хадань алдуунуудыень заһабашье, алдууда тоолонгүй орхихо.

Диктантуудые сэгнэхэдэ, мүн алдуугай шэнжэ түхэлыень хараадаа абаха хэрэгтэй. Нурагшын эрдэм мэдэсые элишэлхэ хэрэгтэ шухала бэшэ алдуунуудые алдуунууд сооһоо онсо илгана. Алдуунуудые тоолоходоо, ехэ бэшэ хоёр алдууе нэгэ алдууда тоолохо.

Ямар алдуунуудые ехэ бэшэ алдуунуудта тоолохоб гэбэл:

- 1) бүридэмэл тусхайта нэрэнүүдтэ ехэ үзэг бэшэлгэ;
- 2) нэгэ тэмдэг табиһын орондо нүгөөдыень табиһан ушар;
- 3) хоёр-гурбаараа зэргэлһэн хашалгануудтай үгэ буруугаар таһалан (ябахат-най, хэлэхэ-ньше);
- 4) нютаг хэлэнэй нүлөөгөөр гаргаһан алдуунууд (буряашье, буряаһые, хаданда, хонин ном байна);
- 5) үгэ буруугаар ойлгожо болохо ушарта, ё дээрэхи хадхуурнуудай үгы байһан ушар: ер-ер хусана (ёр-ёр хусана гэхын орондо), ерые (ёрые гэхын орондо);
- 6) абтаһан үгэдэ аялганай тааралдал ба һубарил баримталаагүй түргэн аялгануудта гараһан алдуунууд (сценэдэ, арбузай);

7) танин абахада, тусгаар бэрхэшээл ушаруулдаг хэлэнэй үзэгдэлнүүдые илгаруулха ябадалтай холбоотой алдуунууд (хоолой соо—хоолойсоо, үһэ—үһөө, бүтээхэ—бүтөөхэ, хараа гү—хара аа гү, харуултай—харуу алтай).

Шалгалтын диктант соо 5-һаа дээшэ заһабарин (буруу бэшэһэнээ зүб болгон заһаһан) байхада, сэгнэлтэ нэгэ баллаар доошолуулха, зүгөөр ганса энээнэһинь түлөө нурагшын хүдэлмэриие хангалтагүйгөөр сэгнэжэ болохогүй. Гурба ба гурбанһаа дээшэ заһабаритай байхадань, эрхим сэгнэлтэ табихагүй.

Диктант нэгэл тэмдэгээр сэгнэгдэдэг.

“5” сэгнэлтэ алдуугүй бэшэһэн, үгышые һаа, шухала бэшэ нэгэ бэшэгэй дүримөөр гү, али шухала бэшэ нэгэ сэглэлтээр алдуутай байһан хүдэлмэрин түлөө табигдаха.

“4” сэгнэлтэ диктант соо 2 бэшэгэй дүримөөр ба 2 сэглэлтээр алдуутай байһан гү, али 1 бэшэгэй дүримөөр, 3 сэглэлтээр алдуутай байһан гү, али бэшэгэй дүримөөр алдуугүй аад, 4 сэглэлтээр алдуутай байһан хүдэлмэрин түлөө табигдаха. Мүн “4” сэгнэлтэ гурбаншые бэшэгэй дүримөөр алдуутай (хэрбээ тэдэнэй дунда нэгэ янзын алдуунууд) байгаа хадань, табижа болоно.

“3” сэгнэлтэ 4 бэшэгэй дүримөөр, 3 сэглэлтээр, алдуутай гү, али 3 бэшэгэй дүримөөр, 5 сэглэлтээр алдуутай байһан, үгышые һаа бэшэгэй дүримөөр алдуугүй аад, 7 сэглэлтээр алдуутай диктантын түлөө табижа.

V класста 5 бэшэгэй дүримөөр ба 4 сэглэлтээр алдуутай байгаашые хадань, “3” сэгнэлтэ табижа болохо. Мүн баһа “3” сэгнэлтые диктант соо бэшэгэй 6 дүримөөр ба 6 сэглэлтээр алдуутай байхаданьшые, хэрбээ тэдэ алдуунуудай гурбаниһинь нэгэ янзын байгаа һаа, табижа болохо.

“2” сэгнэлтэ 7 бэшэгэй дүримөөр, 7 сэглэлтээр алдуу гаргаһан гү, али 6 бэшэгэй дүримөөр, 8 сэглэлтээр алдуутай гү, али 5 бэшэгэй дүримөөр, 9 сэглэлтээр алдуутай, мүн 8 бэшэгэй дүримөөр, 6 сэглэлтээр алдуутай диктантын түлөө табиha.

Энээнһээ олон алдуутай байһан диктантые “1” баллаар сэгнэхэ.

Нэгэдэмэл шалгалтын хүдэлмэри

Диктантһаа ба нэмэлтэ грамматическа болон бэшэгэй дүримөөр лексическэ даабариһаа бүридэһэн шалгалтын хүдэлмэридэ туд бүридэнь эдэниие сэгнэһэн хоёр сэгнэлтэ табиha.

Грамматическа даабариие дүүргэһыень иимээр сэгнэжэ болохо.

“5” сэгнэлтэ хурагшын бүхы даабарияа дүүргэһэн байгаа һаа табиha.

“4” сэгнэлтэ даабаринуудайнгаа 3—4-һөө доошо бэшые дүүргэһэн байгаа һаа табиha.

“3” сэгнэлтэ даабаринуудайнгаа хахадһаа бага бэшые зүбөөр дүүргэһэн хүдэлмэрийн түлөө табиha.

“2” сэгнэлтэ даабаринуудайнгаа хахадһаа багые зүбөөр дүүргэһэн хүдэлмэрийн түлөө табиha.

“1” сэгнэлтэ хурагшын нэгшые даабари дүүргэжэ шадаагүйдэ табиha.

III. Сочинени зохёолго сэгнэлгэ

Сочинени жанрынгаа талаар нимэнүүд байдаг гэбэл: юрэ хөөрэхэн, зураглаһан, ухаалдин бодомжолһон, хүнэй дүрэдэ характеристикэ үгэһэн, бэшэг, хэрэгэй хэлэлгэ, литератураар творческо худэлмэри гэхэ мэтэ. хурагшад сочинени класс соо ба гэртээ бэшэдэг.

Табадахи класста гол түлэб юрэ хөөрэхэн зохёолгонууд бэшүүлэгдэдэг: “Минии дуратай ном”, “Минии гэртэхин” г.м. Мүн энэ класста зураглаһан зохёолго бэшүүлэгдэдэг: “Зунай хайндэртэ”, “Гүйгөөшэ морин”, “Һүтэй үнээн”, “Хөөрхэн хурьгад”, “Миисгэйхэн”, “Шарик нохой” г. м.

Зургаадахн класста мүн лэ юрэ хөөрэхэн, зураглаһан сочиненинүүд бэшүүлэгдэдэг: “Һургуулийн эхин”, “Алтан намар”, “Түрүүшын саһан”, “Манай хургуули”, “Манай нютаг”, “Үбэлэй амаралта”, “Хабар” г. м.

Долоодохи класста мүн лэ юрэ хөөрэхэн, зураглаһан сочиненинүүд бэшүүлэгдэхэ. Үшөө тиихэдэ хүнэй газар дүрээ зураглаһан, портрэдэй, дүрын характеристикэ, нютагаа зураглалга, зурагуудаар рассказ зохёолго гэхэ мэтэ бэшүүлэгдэдэг.

Долоодохи класста литературна темэдэ хурагшад сочинени бэшэдэг, жэшээлхэдэ: “Энхэ-Булад баатар—арадай баатар”, “Ородой уран зохёолшодой номуудтай Доржо Банзаровой танилсалга”, мүн “Буряадай промышленностиин үндэһэ һуури табиһаһан баатарнууд”, “Ажал гээшэ жаргал мүн” гэхэ мэтэ темэнүүдээр бэшэнэ.

VIII — IX классуудай хурагшад сочиненинүүд соогоо ямар шадабари, дүршэл харуулха ёһотойб гэхэдэ:

а) сочинениин түсэб зүбөөр (удхынь болон найруулгын удаа дараагай талаһаа) зохёохо;

б) сочинениин темэдэ хүсэд, дүүрэн харюу үгэхэ;

в) һанал бодолоо зүбөөр харуулха (үндэһэ баримтагайгаар, тобшололтойгоор г. м.);

хурагшад сочинени сэгнэхэдэ, тэрэнэй удха, байгуулга, үгын баялиг (словарь, найруулга), грамматика зүбөөр хэрэглэлгэ, алдуугүйгөөр бэшэлгэ г.м. ушарнуудта анхаралаа хандуулха. Тиихэдэ эдээндэ сэгнэлтэ зүбөөр үгэхэ.

Сочинениин удха сэгнэхэдэ, темээрээ бэшэ гү, али үгы гү, бүхы материал зүбөөр хэрэглэгдээ гү, бэшэһэн юумэниинь зүб гү, бэшэһэнэ баталһан ямар материал хэрэглэгдээб гэхэ мэтэ асуудалнуудта анхаралаа хандуулха. Сочинени шүүмжэлхэдэ, балар һанал бодол, дутуу бэшэлгэ, хэрэгтэй материал орхилго, оло дахин дабталга гэхэ мэтэдэ анхаралаа табиha.

Сочинениин байгуулга удаа дараалһан, холбоотой, удханы урда хойно ороогүй, бэшэгдэһэн үйлэ хэрэгүүд хоорондоо холбоотой байха ёһотой.

Сочинениин хэлэ шүүмжэлхэдэ, үгэнүүдэй найруулгануудые, мэдүүлэлнүүдые, хэлэнэй уран аргуудые зүбөөр хэрэглэлгэ болон найруулга анхарха.

V—IX классуудта сочиненинүүдые сэгнэхэдэ, нимэ эрилтэнүүдые баримталха:

“5” сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, хүсэд харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһэн, найруулан бэшэһэн баримтануудтаа сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, һанал бодолойн бээе даангиие харуулһан, үгэнүүдые шэлэн абалгада ба мэдүүлэлнүүдэй байгуулгада алдуугүй, эли һонор, тодо

ба уран найхан хэлээр найруулагдахан, бэшгэй дүримөөр алдуугуйгөөр бэшэгдээн зохёолгын түлөө табигдаха.

“4” сэгнэлтэ литературна материалые хурагшын найнаар мэдээн, ханал бодолоо удаа дараагаар ба үндэһэ баримтатыйгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшололнуудые ба хамтадхалнуудые хэжэ шададагые харуулхан, литературна зүб хэлээр бэшэгдээн аад, 1—2-һоо олон бэшэ найруулгын алдуутай байхан, 2-һоо дээшэ бэшэ бэшгэй дүримэй сэглэлтын тэмдэгүүдээр ба 2-һоо дээшэ бэшэ бэшгэй дүримэй алдуутай байхан сочинениин түлөө табиха.

“3” сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб зүб аад, дан тобшо харюу хурагшын үгэһэн, үгышые хаа, баримтата бодото материал найруулхадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али найруулгадаа удаа дарааень эбдэһэн 3—4 стилистическэ алдуу хэһэн, 4-һоо дээшэ бэшэ бэшгэй дүримэй сэглэлтын тэмдэгүүдээр ба 4-һоо дээшэ бэшэ бэшгэй дүримэй алдуу гаргаһан зохёолгын түлөө табиха.

“2” сэгнэлтэ темээ хурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мууса мэдэхэ байһые харуулхан, 5—6 хүрэтэр стилистическэ алдуутай байхан, “3” сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон хэмһээ дээшэ аад, хамтадаа 12-һоо дээшэ бэшэ бэшгэй дүримэй сэглэлтын тэмдэгүүдээр алдуутай байхан зохёолгын түлөө табиха.

“1” сэгнэлтэ “2” сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон хэмһээ дээшэ алдуунуудые гаргаһан зохёолгын түлөө табиха.

IV. Изложени (найруулга) сэгнэлгэ

Изложени бэшүүлхэ текст хургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилгонуудые хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Табадахи класста изложени бэшүүлхэдээ, багашаг рассказ гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэхэдэ таарамжатай. Изложениин текстын удха ойлгосотойгоор бэшэгдээн автарай тайлбарилгануудтай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл эндэ элээр харуулагдаһан байха ёһотой.

Зургаадахи класста табадахи класста бэшүүлэгдэдэг текст үгэжэ болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглагдаһан уран зохёолой хэһэг үгэхэдэ болохо. Хэһэг гол түлэб юрэ хөөрэхэн байха зэргэгэй.

Долоодохи класста диалог ба шүүмжэлэн бодомжолгын зүйлнүүдээр орёошог болгогдоһон характеристикэ, зураглан хөөрэхэн хэһэгүүд зохёолһоо үгтэхэ.

Изложени бэшэхэ текст хэмжээгээрээ V класста—90—120 үгэ, VI класста—130—150 үгэ, VII класста—170—180 үгэ, VIII класста—180—220 үгэ, IX класста—230—250 үгэ байха ёһотой.

Шалгалтын изложениин текстые багша хоёр дахин эли тодоор, яаралгүйгөөр уншаха ёһотой.

V—IX классуудай хурагшад сэхихидээ юрэ хөөрэхэн удхатай изложенинүүдые бэшэдэг. Эдэ классай хурагшадай текст сэгнэхэдээ, нимэнүүд ушарта багша анхаралаа табиха болоно; хэр зүбөөр түсэбөө табяаб, рассказ соохи үйлэ байдал хэр зэргэ удаа дараалан харуулагдааб, үйлын болоһон байдалые, тэрэнэй сагай холбоо хурагшад зүбөөр ойлгоо гү, ямарнууд грамматическа алдуунууд байнаб гэхэ мэтэ.

Зургаадахи классай хурагшадай изложени сэгнэхэдээ, ямар юумэндэ анхаралаа хандуулаха гэхэдэ: рассказ тодорхойгоор, уран гоёор бэшэжэ шадаа гү, түсэбөө ямараар табяаб, рассказай гол удха зүбөөр харуулжа шадаа гү гэхэ мэтэ.

VII—IX классуудай хурагшадай изложение сэгнэхэдээ, нимэнүүд ушарта анхаралаа хандуулаха хэрэгтэй: хэр зүбөөр түсэбөө табяаб, изложениин удхые найнаар харуулжа шадаа гү, геройдо зүбөөр характеристикэ үгөө гү, хэр зүбөөр үгэнүүдые хэрэглэнэб, мэдүүлэлнүүдые зүбөөр зохёогоо гү, бэшгэй дүримүүдээр алдуунууд үгы гү г.м.

Изложениин найруулга, үгэнүүдые зүбөөр ойлгожо хэрэглэлгэ, мэдүүлэлнүүдэй байгуулга, бэшгэй дүрим болон сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр хэрэглэлгэ VII—VIII классуудай хурагшадай изложенинүүдтэ адли сэгнэгдэхэ.

хурагшадай изложенидэ хоёр сэгнэлтэ табигдаха.

хурагшадай бэшэһэн изложени сэгнэхэдээ, нимэ ушарнуудые хараадаа абаха:

а) хурагшадай хэр зэргэ текстын үзэл бодолой удха ойлгоһые;

б) текстын удха хэр зэргээр дамжуулан харууһые;

в) найруулгын удаа дараа ба холбоо:

г) үгэнүүдые шэлэн абаһые, мэдүүлэлнүүдые зохёоһые (үгэнүүдые, найруулгануудые зүбөөр хэрэглэгэ, мэдүүлэл соохи үгэнүүдэй холбоо болон гурим, олон янзын мэдүүлэлнүүдые хэрэглэһэниинь, сэхэ болон косвенно хэлэлгэ тааруулан зохёолго);

д) изложениин стилистическэ һайн талые (үгэнүүдынь, мэдүүлэлнүүдынь олон янза гү, хэлэнэй баялиг зүбөөр хэрэглээ гү гэхэ мэтэ);

е) бэшэгэй дүримүүдтэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ алдуу гаргаһаниинь.

Изложени сэгнэхэдэ, нимэ эрилтэнүүдые хүтэлбэри болгохо: “5” сэгнэлтэ — текстын үзэл бодол удха ойлгожо, баримтата бодото материал дамжуулхадаа, текстын удха дүүрэнээр бэшэһэн, үгэ шэлэн абалгада, мэдүүлэл зохёолгодо алдуу гаргаагүй, үгэ хэлэниинь словарна ба синтаксическа талаараа хүсэд баян, эли тодо, уран гоё байһан. бэшэгэй дүримөөр алдуу гаргаагүй ба сэглэлтын тэмдэгүүдтэ 1 — 2-һоо дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан изложениин түлөө табиха.

“4” сэгнэлтэ — үзэл бодолой удхань зүбөөр гаргагдаһан, үйлын бүхы шухала зүйлнүүд удаа дараалан алдуугүйгөөр дамжуулагдаһан, үгэ хэлэниинь тодо аад, хүсэд уран гоё бэшэ, үгэ шэлэн абалгада гү, али мэдүүлэл зохёолгодо 2-һоо бэшэ алдуу гаргагдаһан, 2-һоо дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй ба 2-һоо дээшэ бэшэ сэглэлтын тэмдэгээр гү, али 1 бэшэгэй дүримэй ба 3-һаа дээшэ бэшэ сэглэлтын тэмдэгээр алдуу гаргагдаһан изложениин түлөө табиха.

“3” сэгнэлтэ — удхань гол түлэб зүбөөр дамжуулагдаһан аад, баримтануудые дамжуулгада 1—2 тодорхой бэшэ ушарай байһан гү, али найруулгын удаа дараа эбдэгдэһэн, үгэ шэлэн абалгада гү, али мэдүүлэл зохёолгодо 4-һөө дээшэ бэшэ алдуу хэгдэһэн, диктантын түлөө энэ сэгнэлтэдэ бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгээр тогтоогдоһон нормоһоо дээшэ бэшэ алдуунуудтай (4-һөө дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй ба 4-һөө дээшэ бэшэ сэглэлтын алдуутай гү, али 3 бэшэгэй дүримэй ба 5 сэглэлтын алдуутай) байһан изложениин түлөө табиха. Мүн тиихэдэ һурагша алдуугүйгөөр изложени бэшэбэшье, текстын удха зүбөөр дамжуулжа шадаагүй, үгэ хэлэлгэсэ һайнаар харуулаагүй байгаа һаа, тиимэ изложени “3” тэмдэгээр сэгнэжэ болоно.

“2” сэгнэлтэ — удхань хүсэд дүүрэн бэшээр дамжуулагдаһан, баримтата материал найруулгада тодорхой бэшэ бүдүүлэг зүйлнүүдтэй байһан, удаа дарааень горитойхоноор эбдэгдэһэн, үгэ шэлэн абалгада гү, али мэдүүлэл зохёолгодо 6 хүрэтэр алдуу хэгдэһэн, 12 хүрэтэр бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгээр тэрэн соонь 7-һоо дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй (диктантда тогтоогдоһон хэмһээ дээшэ бэшэ) алдуунуудтай изложениин түлөө табиха.

“1” сэгнэлтэ — удхыень дамжуулжа огто шадаагүй, найруулгань холбоогүй, үгэ шэлэн абалгада гү, али мэдүүлэл зохёолгодо 6-һаа дээшэ алдуутай, “2” сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон хэмдэ орходоо, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгээр дээшэ алдуутай байһан изложениндэ табиха.

Изложениин түлөө хоёр сэгнэлтэ табиха. Бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгээр һурагшын алдуутайгаар изложени бэшэһэн байгаа һаа, тэрэниие һайнаар сэгнэжэ болохогүй.

Сочинени, изложени сэгнэлтэ

Сочинени, изложени сэгнэхэдэ, хоёр сэгнэлтэ табиха: 1) удхын болон хэлэлгын түлөө; 2) эрдэм мэдэсын түлөө;

Сэгнэлтэ	Сэгнэлтын шухала хэмжүүрнүүд	
	Зохёолой удха хэлэлгэ (гаргалга)	Эрдэм мэдэсэ
“5”	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хүдэлмэрийн удха зохёолой темэдэ таараһан 2. алдуунууд үгы 3. зохёолой удха хойно хойноһоо һубариһан 4. үгын баялиг, элдэб янзын байгуулгатай мэдүүлэлнүүд, үгэнүүд зүбөөр хэрэглэгдэһэн 	1 алдуу бэшэгэй дүримөөр гү, али 1 алдуу сэглэлтын тэмдэгээр гү, али 1 грамматическа алдуу байжа болохо

	<ol style="list-style-type: none"> 5. текстын найруулга болон уран найруулга тааралданхай 6. хүдэлмэри соо удхын хэлэлгын нэгэ дутагдал байжа болохо 	
“4”	<ol style="list-style-type: none"> 1. хүдэлмэрийн удха юрэнхыдөө темэдээ таарахан (халта темэхээ хазагайрхан) байжа болохо 2. удхань гол түлэб зүб. Мүн багахан хазагайшье байжа болохо 3. ханал бодолоо найруулхадаа, удаа дарааень бага зэргэ эбдэһэн 4. элдэб янзын лексическэ ба грамматическа байгуулга хэрэглэжэ шадахан 5. хүдэлмэрийн найруулга нэгэдэнги холбоогоороо адли ба уран найруулгатай онсо илгархан 6. хүдэлмэри соо удхын талаар 2-һоо дээшэ бэшэ, хэлэлгээр 3-4 дутагдал байжа болохо 	Бэшэгэй дүримөөр 2, сэглэлтын тэмдэгээр 2 гү, али 1 алдуу бэшэгэй дүримөөр ба 3 алдуу сэглэлтын тэмдэгээр байжа болохо. Үгы хаа бэшэгэй дүримөөр алдуугүй аад, 2 грамматическа алдуу байжа болохо
“3”	<ol style="list-style-type: none"> 1. хүдэлмэри темэхээ ехэхэнээр хазагайруулагдахан 2. хүдэлмэри гол шухала зүйлдөө тааранги аад, тэрээн соо зарим нэгэн бодото дутагдалнууд гаргагданхай. 3. найруулгын удаа дараа зарим газарта эбдэрхэн байхадань 4. үгэ хэлэнийнь тулюур, нэгэ янзын байгуулгатай мэдүүлэлнүүдтэй, үгэнүүдые буруу хэрэглэһэн 5. хүдэлмэрийн найруулга нэгэ янза болоогүй, үгэ хэлэнийнь уран хурса бэшэ. Хүдэлмэри соо 4-һөө дээшэ удхын алдуу ба хэлэлгээр 5 дутагдалтай 	4 бэшэгэй дүримөөр ба 4 сэглэлтын алдуу гү, али 3 бэшэгэй дүримөөр ба 5 сэглэлтын алдуу гү, али бэшэгэй дүримөөр алдуугүй аад, 7 сэглэлтын алдуутай (V класста – 5 бэшэгэй дүримөөр ба 4 сэглэлтын алдуу), мүн баһа 4 грамматическа алдуу гаргагдахан байжа болохо
“2”	<ol style="list-style-type: none"> 1. хүдэлмэри темэдээ таараагүй 2. олон дутагдалтай 3. хүдэлмэрийн бүхы хубинуудынь хойно хойноһоо бэшэгдээгүй, хоорондоо удхын талаар холбоогүй, хүдэлмэри түсэбтөө таараагүй 4. хүдэлмэрийн үгэ хэлэнийнь даншье хаа ядуу, үгэнүүдын үсөөн, нэгэ янзын богонихон мэдүүлэлнүүдээр бэшэгдэһэн, үгэнүүд буруу хэрэглэгдэһэн 5. нэгэ янзын найруулга баримталагдаагүй. Удхадань 7 дутагдал ба хэлэлгэдэнь 7 хүрэтэр алдуунууд хүдэлмэри соо дайралдахадань 	Бэшэгэй дүримөөр 7 ба сэглэлтын тэмдэгээр 7 алдуу гү, али бэшэгэй дүримөөр 6 ба сэглэлтын тэмдэгээр 8 алдуунууд, бэшэгэй дүримөөр 5 ба сэглэлтын тэмдэгээр 9 алдуунууд, бэшэгэй дүримөөр 8 ба сэглэлтын тэмдэгээр 6 алдуунууд, мүн 7 грамматическа алдуунууд гаргагданхай
“1”	Удхадань 6-һаа дээшэ алдуу ба хэлэлгэдэнь 7-һоо дээшэ дутагдал хүдэлмэри соо байхадань.	Бэшэгэй дүримөөр 7, сэглэлтын тэмдэгээр 7 ба грамматическаар 7 алдуунууд гаргагданхай.

Ажаглалтанууд: 1. Сочинени сэгнэхэдээ, хурагшын өөрөө бэшэһыень, өөрынхээрээ ухаалдиһыень, сочинени зохёон байгуулгыень болон хэлэлгыень хараадаа абаха. Өөрынхээрээ ухаалдин бэшэһэнэйн ба тэрэнээ зүбөөр бээлүүлһэнэйн түлөө сочинениин нэгдэхи сэгнэлтэдэ нэгэ балл нэмэжэ болохо.

2. Хэрбээ сочинени нэгэ, нэгэ хахадаар хэмһээ ехээр бэшэгдэһэн байгаа хаань, “4” дээрэ нэгэ, “3” дээрэ хоёр балл нэмэжэ болохо.

3. Хэрбээ темын удхын харуулагдаагүй байгаа хаань, нэгдэхи сэгнэлтэ (удха ба хэлэлгэ) найнаар сэгнэгдэхгүй.

4. Сочинени ба изложени сэгнэхэдээ, “Диктант сэгнэлгэ” соо заагдаһан нэгэ янзын шухала алдуу. хурагшадай алдуугаа заһалга хараадаа абаха.

V. Бэшэлгэдэ хургаха хүдэлмэри сэгнэлгэ

хургаха хүдэлмэри (элдэб янзын упражненинүүд болон шалгалтын бэшэ диктантнууд) шалгалтын хүдэлмэриһөө наринаар сэгнэгдэхэ.

хургалтын хүдэлмэринүүдые сэгнэхэдээ, нимэ хэмжүүр хараадаа абаха: 1) хурагшын хэр зэргэ бээ даанги дүүргэлгэ; 2) хургалтын шата; 3) хүдэлмэрин ехэ багань; 4) наринаар, сэбэрээр, зүбөөр бэшэлгэ. Бэшэгэй хүдэлмэрин үедэ хурагшадай алдуу гаргалгыё уридшалан хэлэгдэһэн хаань, хурагшын алдуу гаргаагүй гү, али алдаһан аад, заһаһан байгаа хаань, “5”, “4” табижа болохо. Тиихэдээ эдэнэй али нэгэн сэгнэлтэ эрдэм мэдэсын болон удхын түлөө табигдаха. Наринаар бэшэлгэ, зуралга болон алдалга хараадаа абтаха. Хүдэлмэрин үгэнүүдэй туд класста үгтэһэн диктантын үгэнүүдэй тооһоо олон байгаа хаань, хоёр алдуу заһаһан хаань, “4” сэгнэлтэ табижа болохо. Тусхай мэдэс гү, али шадабари бэхжүүлхэ классай болон гэрэй хүдэлмэри шалгагдадаг. Тиихэдээ эдэ хүдэлмэри багшын үзэмжөөр сэгнэгдэнгүйшье байжа болохо.

хурагшадай өөһэдөө бэшэһэн хүдэлмэри таараха шалгалтын хүдэлмэрин эрилтээр сэгнэгдэхэ ёһотой.

VI. Дүн гаргалтын сэгнэлтэнүүдые табилга

хуралсалай четвёрть бүрин ба хуралсалай жэлэй эсэстэ дүн гаргажа, сэгнэлтэ табигдаха ёһотой. Эдэ сэгнэлтэнүүд түрэлхи хэлэ, литератураар хурагшын бэлэдхэл бүхы талаһаань, теоретическэ материал ойлгоһониинь, тэрэнээ хэрэглэхэ шадабаритайн, хэлэлгын хүгжэлтэ, эрдэм мэдэс хамтадхагдажа гаргагдаһан нэгэдэмэл байха.

Дүн гаргалтын сэгнэлтэнүүд урдахи сэгнэлтэнүүдэйн арифметическэ дунда тоо болгон, зүндэнь гаргагдаха ёһогүй. Энэ сэгнэлтэ тодорхойлодо хурагшын бүхы бэлэдхэл шийдэхы шанартай гэжэ тоологдохо зэргэтэй. Тиибэшье хуралсалай жэлэй турша соо хурагшын хэшээлнүүдтэ хандасые урмашуулхын тула туд сэгнэлтэнүүдые гаргахдаа, тэрэнэй үдэр бүринь юрэнхы амжалтын дүнгүүдые (аман харюунуудайн түлөө сэгнэлтэнүүдые, хургаха хүдэлмэри болон шалгалтын хүдэлмэри дүүргэһэн зэргыё) хараада абалсаха шухала.

Дүн гаргалтын сэгнэлтэ табихын тула бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтээр, үгэ хэлэнэй талаар хурагшадай хэр зэргэ дүй дүршэлтэй болоһон, болоогүйень харуулһан сэгнэлтэнүүдтэ анхарал табиха хэрэгтэй. Тиймэ тула четвёрть (хахад жэл) изложенинүүдэй олонхиинь бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтээр, үгэ хэлэнэй мэдэсын талаһаа муу гэһэн (“2” ба “1”) сэгнэлтэнүүдээр сэгнэгдэһэн байгаа хаа, четвёртиин сэгнэлтэ хангалтатай байжа болохогүй.

V-IX классуудта нэгдэхи сэгнэлтыё “Литература” гэһэн хүсэнэгтэ, хоёрдохи сэгнэлтыень эрдэм мэдэсын (бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтээр) түлөө табиха.